



1925 чылдың
агуст 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 118
(18393)

2013 чылдың
ОКТАБРЬ 10,
четверг
Садар өртээ
хостуг

shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

«Сочи-2014»

САМОЛЕТКА ОЛУРУП, ИВИ МУНУП ЧОРААШ...

Олимпий одунуң Эстафетазы Тываның найысылалына
брь айда келир.

Тываның сөөлгү элээн каш чыл дургузунда белеткенип кел-
Сочи 2014-түн» Олимпий одунуң Эстафетазы Москвадан
123 хонуктуң дургузунда Эстафета чурттуң 2900 хоорай,
ын таварыыр. Ниитизи-биле Олимпий оду 65000 ажыг ки-
и эртер, ону автомобильдер-биле, поездилер-биле, само-
биле, оон туржук үш аът кошкан орус терге-биле болгаш
биле чедирер.

ыл езугаар Олимпий одун Грецияга кывыскан, октябрь
Москвага эккелген. Бүгү чуртту дургаар эрткеш, Эстафе-
вадан Сочиге чедерде, бистиң чурттувустуң төөгүлүг, куль-
болгаш онза чараш черлерин эртер, оларның аразында
оляна, Курштуң Россия талазында кезин, Авачин вулкан-
юлгаш Кижиде музей-заповедникти таварыыр. Чаа 2014
Эстафета Россияның эң чараш хоорайларының бирээзи
станның найысылалы Казанга уткуур. Ону эрттирип ту-
ың бодалы-биле алырга, Эстафетаның оруунга Россияның
ы чонунуң 90 хире хуузу таваржыр, ынчангаш бистиң чур-
130 миллион чурттакчызы Эстафетаның киржикчилери
көрүкчүлери болур аргалыг.

ы Олимпий Оюннарының бүгү төөгүзүндө «Сочи-2014»
одунуң Эстафетазы эң узун оруктуг болуп турар. Ол Рос-
83 регионнарынга—Калининградтан Владивостокка чедир
нде 535 километр орукту эртип чедер. Эстафетага 14 муң
чулары болгаш 30 муң эки турачылар киржир.

ның найысылалы Кызыл хоорайга Олимпий одунуң
азы ноябрьда келир, чогуң кайы хүнде дээрзин амдыы-
ыттавайн турар. Бистиң республиканың девискээринге бо

чугула үүле-херекти
күүседиринге дуза че-
дирер от тудукчуларын
болгаш эки турачы-
ларны чайын-на шилип
алган. Тывага отту ту-
дарын чүгле спортка
хандыкшылдыгларга
бүзүрзэн эвес, оларның
аразында пенсионер-
лер, башкылар, албан-
хаакчытар, журналис-
тер, бизнесменнер, а
ол ышкаш студентилер,
оон туржук школачы-
лар безин бар. Чаңгыс
сөс-биле чугаалаарга,
аңгы-аңгы назы-харлыг
болгаш мергежилдик
кижилер бар.

Сентябрь 18-тен эге-
леп Эстафетаның эки
турачыларын белеткеп
эгелээн. Маршрутту,



инфраструктура объектилерин, хоорай транспортун, хемчеглер-
ниң сценарийин, регион болгаш федералдыг информастыг дет-
кимчени, оон туржук делегей МИЧ-лерин белеткээринге болгаш
тодарадырынга канчаар дузалажырын оларга өөредир. Эки ту-
рачыларны алды бөлүккө үзер: «Инфраструктура объектилерин»,
«Логистика болгаш транспорт», «Чыылда пунктузу», «Олимпий
одунуң оруу», «Хоорай байырлалы», «МИЧ-лер-биле ажил»,
оларның бирээзинге-ле 30-30 кижиге ажылдаар. Кичээлдер хүнүнүң
не ТывКУ-нуң Ленин кудумчузу, 36 деп адрестин кол корпусунда
болуп турар.

Олимпий одунуң Эстафетазының командазынга 14 муң от ту-
дукчулары болгаш 30 муң эки турачылар кирер дээрзин сагынды-
раал, олар 123 хүн дургузунда үргүлчүлээр байырлалды уттундур-
бас кылдыр биске сөңнээр.

ТР-ниң албан-езузуң сайтызындан.

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫ:

«Россияның Президен-
тизи, кадыг-даа болза,
чөптүг негелделерни
тургускан».

Бо чылдың октябрь 4-те
Москвага болган Күрүне
чөвүлелиниң хуралына
Россияның Президентизи
Владимир Путин: «Чоннуң
акшазы болуп турар үндү-
рүг төлекчилериниң акша-
хөреңгизи канчаар чарыг-
даттынып турарыл, чурттуң
экономиктиг болгаш со-
циал айтырыгларын шийт-
пирлээринге кандыг бе-
римчелиг болуп турарыл?»
— деп айтырыгга чыылган-
нар харыылаар ужурлуг деп
демдеглээн.

Россияның өске губернаторла-
ры-биле кады ол хуралга кириш-
кен Тываның Баштыңы Шолбан
Кара-оол күрүнениң баштыңы,
кадыг-даа болза, чөптүг элээн
каш негелделерни тургускан деп
демдеглээн. «Эң кол чүүл — Рос-
сияның Президентизи Владимир
Владимирович Путин бюджетти
чүгле ажыктыг эвес, ажык-чар-
лыг кылдыр тургузар сорулганы
регионнарың мурнунга салган
— деп, Күрүне чөвүлелиниң хура-
лының соонда Шолбан Кара-оол
чугаалаан. —Президентиниң туру-
жун бүрүнү-биле деткип тур мен,
ындыг ажилды кылып турар-даа
бис. Чоокта чаа кылганым бюд-
жет талазы-биле айткалымга
республиканың бюджетти бөдүүн
болгаш чурттакчыларга билдин-
гир болур ужурлуг дээн мен. «Ха-
маатыларга бюджет» деп чүүлду
кирип, билдингир дыл-биле кан-
дыг сорулгаларга, кайы хире хем-
чээлге бюджет курлавырларын
шилчидип турар бис, ооң түңнел-
дери кандыг болур дээрзин та-
йылбырлаар ужурлуг бис. Чарыг-
далдарның ажыктыгының болгаш
көрдүнгенин езугаар ажылгааны-
ның дугайында түңнелдерни бис-
тин чаңгыс чер-чурттугларывыс
үндүрер ужурлуг».

Күрүне акша-хөреңгизинге
камныг болурунче регионнар-
ның удуртукчуларынга Прези-
дент айыткан дээрзин Тываның
удуртукчузу демдеглээн. Бюджет
чорудулгазының принциптерин
болгаш идеологиязын өскер-
тириниң талазы-биле ажилды
уламчылаарын Владимир Путин
чугула деп санап турар. Бюджет
акша-хөреңгизин камныг чарыг-
даарынче, планнаттыг түңнел-
дери чедип алырынче эрге-ча-
гыргаларның бүгү деңнелдеринин
кичээнгейин угландырар херек
деп, Шолбан Кара-оол чугаа-
лаан.

ТР-ниң Чазааның пар-
лалга албаны.

123

хонуктуң дургузунда Эстафе-
одунуң

2900

и, суурларын таварыыр.
изи-биле Олимпий оду
ажыг километрни эртер,
автомобильдер-биле, поез-
биле, самолеттар-биле,
туржук үш аът кошкан орус
биле болгаш ивилер-биле
ер.



Күрүнениң федералдыг унитарлыг бүдүрүлгези «Россияның почтазы»
2014 чылдың бирги чартыының чиигелделиг чагыдылгазын 2013 чыл-
дың октябрь айның 1 хүнүндө 15 хүнүнге чедир чорудуп турар.

«ШЫН» СОЛУННУҢ

ХҮНДУЛУГ НОМЧУКЧУЛАРЫ!

«Шын» солунну чиигелделиг чагыдып алыңар. 2014 чылдың бирги
чартыында чиигелделиг чагыдылганың өртээ:

хуу кижиге — 432 рубль 43 көпеек,
организацияларга — 492 рубль 43 көпеек.

Чиигелделиг чагыдылганың хуусаазы — чүгле чартык ай.

ДАЛАЖЫҢАР! ЧЕТТИГИҢЕР!

Хүннүң медээзи

ТУДУГНУҢ ТЕМПИЗИ
БЕДИК

Чуртталга бажыңнарын ажылгалга кириериниң талазы-биле бо чылдың планнарының күүселдезиниң дугайында Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Чазак Даргазының оралакчыларының, ямылар болгаш ведомстволар удуртукчуларының, хоорайлар болгаш кожууннар чагыргаларының даргаларының киржилгези-биле видеоконференция хевирлиг эртиргени Аппарат хуралына сайгарган.

Бо чылын республикага 59 муңдан эвээш эвес дөрбелчин метр чуртталга шөлдерин ажылгалче кириери планнаттыңан, ол дээрже эрткен чылдың деңгээлинден 6,4 хуу хөй, ооң иштинде 25,1 муң дөрбелчин метрни республика найысылалы Кызыл хоорайга тудар. Чаа тудугларның дыка хөйү — 63 хуузу — хуу чуртталга бажыңнары.

«Россияның хамаатыларына чедингир болгаш таарымчалыг чуртталга шөлү» деп мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелди күүседириге кады ажылдажылга дугайында муниципалдыг тургузулганың чагыргалары-биле дугуржулганы республиканың Тудуг болгаш коммунал ажыл-агыйны чаартырының ямызы чарган, ында кожуун болгаш хоорай бүрүзүнге чуртталга бажыңнарын дужаарының планнарын тодараткан. Тудуг сайыдының бирги оралакчызы Мерген Хомушкунуң чөвүлел хуралга илеткээнин езугаар алырга, 2013 чылдың эрткен сес айларында 14760 дөрбелчин метр чуртталга бажыңнары ажылгалче кирген, ол дээрже чыл планының 25 хуузу-дур. Ниитизи-биле республикада чуртталга тудуунуң темпизи эрткен чылдың деңгээлинде хевээр арткан, Россияның болгаш Сиберияның федералдыг округунуң ортумак көргүзүглери-ден бедик.

План күүседири-ниң талазы-биле Тожу кожууннуң тудугчулары мурнакчы апарганнар. 1069 дөрбелчин метр бажыңнары дужаар планныг тургаш, ниити шөлү 854 дөрбелчин метр алды бажыңны ажылгалга кириген азы планнаттыңан ниити хемчээлдин 80 хуузу чедип алган. Кызыл болгаш Бии-Хем кожууннар чыл планының 30 ажыг хуузу күүсеткеннер. Республика найысылалы ону 29,7 хуу боттандырган. Ооң-биле чергелештир чуртталга бажыңнарын ажылгалга кириериниң талазы-биле көргүзүглер Барыын-Хемчик, Тере-Хөл болгаш Чеди-Хөл кожууннарда тик болган. Көдээ черге чуртталга тудуун кол кезинде чылдың сөөлгү айларында тудуп доозары чаңчылчаан дээрзин барымдаалаар болза, чыл планы ниитизи-биле республикада күүсеттинер деп, Тудуг ямызының специалистери санап турар.

Чаа чуртталга бажыңнарының тудуун доозарына эргежок чугула документи-лерни долдурарына тудуг кылыкчыларына дузаны Тудуг ямызы чедирип турар. Чаа бажыңнарының техниктиг планнарын белеткээриниң өрттөн чиигедириниң талазы-биле кадастр инженерлери-биле дугурушкан. Ооң-биле чергелештир ол ямы чамдык муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының чагыргаларына хамаарыштыр чемени кылган, олар хуу бажың тудуп алыр дээн кижилерге чер участоктарын тускайлаар, суг-биле болгаш электрия энергиязы-биле хандыраар, аңаа чедер оруктарны кылып деткимчени кошкак көргүзүп, ону акша-хөреңгиниң чогуна чылдагааннап турар. Хуу тудуг кылып дээн кижилер-биле тустус ажылдар база кошкак. Дыка хөй районнарда чуртталга бажыңнарын ол-бо программаларның күсели-биле тудуп турар. Өвүр болгаш Чеди-Хөл кожууннарда бо талазы-биле чогулчалыг.

Тудуг ямызының амгы байдалды барымдаалап санап турары-биле алырга, чыл планын муниципалдыг районнарның хөй кезин күүседип аптар чыгы. А Өвүр кожуун чуртталга бажыңнарын ажылгалга кириериниң планын 117,3 хуу күүседип деп турар. Кызыл кожуун бо талазы-биле планын чылдан чылче ажыр күүседип келген, бо чылын база ажыр боттандыргаш, республиканың ниити сан-чурагайына эки салдарны чедирер деп идегел бар.

Чөвүлел хуралга Барыын-Хемчик, Чаа-Хөл, Сүт-Хөл болгаш Чеди-Хөл кожууннарның удуртукчулары чуртталга объектилеринде байдалдың дугайында отчеттарын бергеннер.

Чугааның түңнелинде республика Баштыңы чылдың арткан айларында тудуг ажылын доозары дээш күженишкенин ажылдаар херек дээрзин айтыкан. Кол чүүл-чүгле бажыңны тудуп каары эвес, ону хоойлуда доктааткан чурум езугаар бүрүткедири эргежок чугула. Тус чер чагыргаларының бо талазы-биле кылып ажылдары хөй.

Чуртталга бажыңнарының тудуу деп угланышкыннарже кичээнгеи салырын Шолбан Кара-оол ямыларның болгаш ведомстволарның удуртукчуларын кыйгырган. «Чуртталга бажыңы-чүгле Тудуг ямызының херээ эвес-тир. Эмчиниң, башкының, культура ажылдакчызының, көдээ ажыл-агый специализиниң амыдыралының байдалының дугайында сагыш салышкын, өскээр чугаалаарга, кадрларны хаара тудары болгаш быжыглаары — удуртукчу бүрүзүнүң кол сорулгазы-дыр» — деп, Шолбан Кара-оол түңнээн.

ТР-ниң албан-езуунуң сайтызындан.



Октябрь 9 — Бүгү-делегейниң харылзаа

ХАРЫЛЗААЧЫ — ЧУГУЛА
МЕРГЕЖИЛ

Октябрь айның 9-та чылдың-на харылзаа ажылдакчыларының хүнүн демдеглээри чаңчылчаан. Россияның харылзаачылары чонга ачы-дузаны көргүзүп турар.

Кызылдың төп харылзаа бажыңының фойезинге харылзааның ажыл-амыдыралын, оларның чедишкенин көргүскен фото-чуруктар болгаш солун-сеткүүлдерин делгээн. Чүрэзиниң ханызындан харылзаа ажылынга бердинген база аңаа улуг үлүг-хуузу кириштирген хоочуннар, оларның изин баскан аныяктар төп харылзаа бажыңына көвей болду. Сеткил-хөөнү сергедип, хей-аытты көдүрүп кээр ыры-



Федералдыг почта албанының Тыва Республикада эргелелиниң директору Владимир Петрович Ревенко.

самның соонда байырлалдың ажыдышкыны эгелээн. Байырлалдың ажыдышкынынга Тываның Чазак Даргазының оралакчызы А.П.Дамба-Хуурак харылзаачыларга байырны чедирип, чылыг сөстөрни дамчыткан. Федералдыг почта албанының Тыва Республикада эргелелиниң директору Владимир Петрович Ревенко харылзаа ажыл-агыйының дугайында илеткелди кылган: «Тываның девискээринде 118 харылзаа салбыры, ооң 113-жү — көдээ чурттакчылыг черлерде. Амгы үеде харылзаа чери 778 ажылдакчылыг, ооң иштинде 118 почтачылар бар. Харылзаа ажыл-агыйында 97 машинага немештир 2006 чылда 37 чаа техниканы алган. Харылзаа

машиналарының 45-жин амгы үени-биле (ГЛОНАСС-ты) дерээн. Харылзааның чонга ачы-дуза чедирилгези аңгы-аңгы хевирлерлиг: чагаа, солун чедирилгези, акша шилчидилгези, пенсия, уруглар пособиезин үлээри, чырык, чылыг дээш төлевирлерни хүлээп алыры, Интернет четкизи, телефон харылзаа-зы дээш, оон-даа өске. А харылзаа ажылдакчыларына өөредилгелерни үргүлчү эрттирип турар бис. Ынчангаш бистиң харылзаа ажылы — харысалгалыг, чонга ачы-дуза чедирер чугула мергежил» — деп, ол чугаалаан.

Харылзаа ажылдакчыларының хоочуну



Тываның харылзаа ажылының хоочуну Галина Ивановна Насюрюн.

Галина Ивановна Насюрюн Новосибирскиниң харылзаа ститудун 1965 чылда доозгон. Тываның харылзаа бажыңына хөй чылдарда удуртукчу ажылдаан. Аныяктарга дуржулгазын дамчыдып, чылыг сөзүн чугаалады. Шыңар хоочуннуң чагыы аныяк-хоочун өөредилгелер-дир.

Тываның харылзаа ажылы хунден хунче сайдып олары көскү. Делегей чылыгы биле харылзаштырып турар республиканың көдээ девискээринде электроннуң ачы-дуза чыгып гезин сайзырадыр соопу салган. Бүдүрүлгө хунден хунче хөгжүп, чонга ачы-дуза чедирер гезиниң ажылы калбарып, үениң чаа-чаа технологияга ажыллап турар.

Анисья ТЮЛОВА

Михаил НОРБУНУҢ тыггар чуруктары.

ХООЧУННАР — АРАВЫСТА

Бии-Хем кожууннуң Хадың сумузу-нун пенсия-нерлер эвилелиниң кежигүннери суурнуң культура ажылдакчылары-биле демниг ажылдап эгелээн.

Хадың суурда колхоз, совхоз үелеринде ажылдап чораан хоочуннар хөй. Совхоз дүшкен соонда ажыл чок арткан улустун саны көвүдээн.

Кырган ада-иезиниң деткимчези-биле аныяктар мал-маган кадарып, ногаа тарып, өстүрүп, тайгадан кат, тоорук чыып амыдырап чоруур. Аравыста Социалисттик Күш-ажылдың Маадыры аттың эдилекчизи чораан П.А. Маадының уруглары чымыштыг ижин салбайн, мал-маганын азырап чоруурлар. Оларга аталдарлыг малчыннап чорааннарның ажы-төлү В.О.Бай-Кара, Ю.О.Начын-оол, В.Оруспай, А.В.Алдын-Херел, В.Комбулдай хамааржыр. Бодум хуумда ортун оглум Б.М.Бичии-Уругга дузалажып, мал-маганын карактажып

чор мен.

Сумуда пенсионерлер эвилели 2009 чылдың февральда тургустунган. Эвилелде 128 пенсионерлер бар, оларның 16-зы — күш-ажылдың хоочуннары.

Көдээ Культура бажыңына хоочуннар булуңун аңгылап, чаартып берген. Хоочуннар хүнүнге тураскааткан солун концертти, оюн-тоглааны эрттирген. Совхозтун хоочун малчыны чораан, амгы үеде 1-ги бөлүктүн инвалиди Лавров Торлукпанович Маадының 80 харлаанын база Хадың ортумак школазының 90 чыл юбилейин ноябрь айда байырлаар. Кандыг-даа хемчеглерге пенсионерлер дузалажып, деткимчени көргүзүп турар бис. Пенсия дадывырындан чыылган акшаны юбилейин байырлаан хоочуннарга белек садар чаңчылдыг бис. Бо чылын Севилбаа Салчаковна Маскыр-оол, Зоя Ондаровна Хунажык, Валерий Оруспай болгаш Юрий Бичии-жиктиң юбилейлерин Культура бажыңына эрттирдивис.

Культура-массалыг, спортчу хемчеглерге пенсионер аныяктардан чыда калбас, кежигеи киржип чоруур. Пенсия-нерлер эвилелиниң дарга Дадар-оол Көк-оолович Монго-хоочуннуң пенсия фонду-нун сырый харылзаалыг, чонун диг айтырыгларын сайгаржыр турар. Кожуун төвүнде пенсионерлер эвилелиниң ажылдап турары харааданчыг. Тура-ыяап эвилел турар ужур-бистерден арга-сүме алыр-за, дуза кадарына белек Бистиң Хадың суурда Сукла-хоочуннар бажыңының сал-рында 28 инвалид хоочуннар Ынчангаш Хадыңда хоочуннар улуг кичээнгеи салып турар эки, өскелерге үлегер-чоекер Амгы үеде кышка белеткел аныяктар кидин түлүк, одаар хөмүр, өстүрүп орар малчы-чеми дээш, кылып ажыл хөй Михаил БИЧИИ-УРУСПАЙ Бии-Хем кожуунуң Хадың суурунун пенсионерлер эвилелиниң даргазының оралакчысы.

ЭЗИРИК ЧОЛААЧЫНЫҢ ХАЙЫНДАН

Эрткен неделяда ТР-ин Иштики херектер амызынга орук озал-ондааның талазы-биле кем-ерек үүлгедиишкинне-ин канчаар илередип уларының дугайында чулаалашкан. ТР талазы-биле ИХЯ-ның истелге эргелелиниң начальнигиниң ралакчызы—истелге кезээниң начальниги, юстицияның подполковниги Юнге-Назын Бичелдевич Мөгедир массалыг информация чепсекте-инге тайылбырны бер-эн.

2013 чылдың сөөлгү 8 айында республикага 95 орук озал-ондаа болган. Эрткен биле деңнээрге, көргүзүлгү 10,5 хууга көвүдээн. Чылын 49 орук озал-ондаага 54 кижиге амы-тынындан чарылган, ооң иштинде 5 чаш ажы-төл, 16 херээжен. Дээр-ле эрткен чыл-биле деңнээрге, 22 хуу хөй болуп турар. Бо чылын эзирик 23 чылаачының хайы-биле автоорук озал-ондактары болган. Юнге-Назын Бичелдевич чугаалап турары-биле, кижиге амы-тынындан чарылган азы хөй кижиге кем-таварылгаларда ИХЯ-эксперттери, тускай дакчыларындан аңгыда,



иштинге чораан 14 кижиниң 4-ү амы-тынындан чарылган, оларның ийизи — назы чет-пээннер. Артык пассажир-лерниң чорааны—хоойлунуң дорт хажыдышкыны-дыр. 2013 чылда чоокта чаа болган коргунчуг кем-херек

алган эзирик чолаачы орук дүрүмнерин хажыдып, 7 кижиниң кырынче халды берген. Бо херекке хамаарыш-тыр сентябрь 15-те кеземче херээн дарый оттурган. Кем-херек үүлгедиишкинниң ажил-чорудулгазы — иштики херектер сайыды Александр Лобановтун, ТР-ниң Истелге эргелелиниң, ТР-ниң Прокуратуразының онза кичээн-гейинде. Истелге эргелели-ниң арга-дуржулгалыг, тускай мергелжилдиг истекчилери истелге ажылын чорудуп турар. Эзирик чолаачыны сентябрь 15-те тудуп хоругдаан. Амгы үеде янзы-бүрү экспертиза (хыналда) ажылдары чоруп турар.

Машинаны эзирик мунуп чорааш, кичээнге чогундан 2 азы оон хөй кижиниң амы-тынынга четкен болза, Кеземче дүрүм-нүн 264 чүүлүнүн 6 кезээн езу-гаар 9 чылда хосталгазын ка-зып шиидип болур. Ол ышкаш машина мунар эргезин 3 чылда казыыр.

Мен бодаарымга... (Автордан): Кызылдың №12 школа-зының чанынга 4 башкыны кичээнге чогундан үстүрген чолаачыга хамаарыштыр байдалдарны өөренип көргөш, ону чүгүле 4 чылга хосталгазын казып шииткен. Чок болган башкыларның чоок улзузу, чон-даа ол «чымчак» шииткелге чөпшээрешпээн. Бо удаада эзирик чолаачының хайы-биле 5 кижиге, аразында чаш ажы-төл амы-тынындан чарылган. Арага ижип алгаш, машина башкарарга кандыг айыыл та-варжып болурун кижиге бүрүзү билер болгай. «Эзирик болгаш кичээнге чогундан» дээн чүүлдерге кижиге чөпшээрешпир арга-жок. Сагышты-биле руль артынга эзирик олурупкан соон-жок. Сагышты-биле руль артынга четкен деп санаар болгу-да, кижиниң амы-тынынга өжөгээр четкен деп санаар болгу-дег. Машина мунар эргезин чүгүле 3 чылга казыырга, чолаачы-ларга кандыг-даа дээштик болбазы билдингир. Ындыг-ла үр-ларга кандыг-даа дээштик болбазы билдингир. Ынчангаш эвес үе эртерге, машинаны катап мунуп эгелээр. Ынчангаш эзирик чорда туткан соонда, шынзылгазын бүгү назынында эзирик чорда туткан соонда, бо талазы-биле хоойлу-дү-казыыр деп доктаадыры чугула. Бо талазы-биле хоойлу-дү-казыыр деп доктаадыры чугула. Бо талазы-биле хоойлу-дү-казыыр деп доктаадыры чугула. Бо талазы-биле хоойлу-дү-казыыр деп доктаадыры чугула.

Алдыңай БАДЫ-ХОО.

Хүннүн медээлери

Орус дыл — чугула дыл

Орус дыл башкылааш-кынын сайзырадырының күүне программазын Тываның Чазаа бады-лаан.

Программаның телевилелин бадылаар кыл-дыр Чазак кижигүннеринге таныштырып тура, өөредилге болгаш эртем сайыды Каа-дыр-оол Бичелдей бо доку-ментини ажилдап кылган хе-рээ республикага орус дыл башкылаашкыны, өске ре-гионнарда деңнээрге, чүгү-ле куду деңнелдиг болуп тура-ры, Тываның уруглары өске национал республикаларда өөрүндөн орус дылды кош-как билири эвес дээрзин айткан.

— Орус дылды күүрүнең болгаш Россия Федерация-зынга база Тыва Республи-кага националдар аразының харылзаазының дылы кыл-дыр сайзырадыр негелдениң тургустунуп келгени бо про-грамманы ажилдап кылырын негээн — деп, ол демдеглээн. — Ол сорулганы шиитпирле-вейн, регионнуң социал-эко-номиктиг бурунгаарлаашкы-га улуг ужур-дузалыг өске сорулгаларны шиитпирлээр болдунмас. Ылаңгыя Тываның девискээринде чурттап турар өг-бүлө бүрүзүнге, адак дээр-ге, келир үеде бир кижиге дээ-ди эртемниг болур ужурлуг деп Тываның Баштыңының айтышкынын күүседире чу-гула болуп турар. Орус дыл-ды өөредирин сайзырадыры-ның программазы, кедизинде барып, бедик эртем-билиг-лиг ниитилелди тургузарынга, амгы үениң кандыг-даа негел-делеринге төлөптиг харыыны ол бээр болгай.

Программаның күүселде-зин беш чыл—2014 чылдан 2018 чылдар деп тодараткан, ында үш иштиги програм-малар: «Тыва Республикага орус дылды ажыглаары бол-гаш сайзырадыры», «Орус

дыл республиканың үзүктел чок өөредилгезиниң система-зында» болгаш «Республика-ның өөредилге системазында башкы кадрларның мергел-лин бедидери» кирип турар.

Программаның хемчегле-рин күүседиринге өске-даа яамылар болгаш ведомство-лар, эртем болгаш өөредилге албан черлери киржир, олар орус дыл башкылаашкынының айтырыгларын ханы сайгарар, четпестерни чайладыр тала-зы-биле сүмелерни ажилдап кылыр, орус дылды респуб-ликага ажыглаарының айты-рыгларынга тураскааттыг эртем-шинчилел ажилдарын көвүдээр, чаа өөредилге номнарын болгаш өөредилге херекселдерин чаа негелде-лерге дүүштүр үндүреринге дуза чедирер ужурлуг.

Очулгалыг литератураны парлап үндүрерин көвүдээр ки-көрдүнүп турар, маңаа ха-мыктың мурнунда уруглар номнарын тыва дылдан орус дылче, азы орус дылдан ты-вазынче очулдуары, ол ыш-каш номнарны ийи дылда үндүрери чугула деп санаан. Орус дылды өөредиринге тус черниң радио болгаш телека-налдарын ажыглаары база көрүп турар.

Программаның бир кол чүүлү — школаларны орус дыл мергелжилдиглери-биле быжыглаары. Олар дылды өөредириниң болгаш мерге-жилин бедидериниң бүдүн системазын ажилдап кылыр. Орус дыл болгаш литература башкыларын көдээ школалар-га быжыглаарының айтырыын чугула деп көргөн, башкы-лаашкынының материал-тех-никтиг баазазы калбарар.

Программаны акшаланды-рарының ниити хемчээли беш чыл дургузунда 220,4 млн. рубль болур, ооң иштинде республика бюджединден 217,7 млн. рубль үнер.

Хемчик хемниң аспаандан

Хемчик хемче дүжүп кирген автомобильдин пассажирлерин дилеп турар.

ОБЯ-ның Тывада Кол эргелелинче октябрь 8-те дүвү-ренчиг медээ кирген: Чөөн-Хемчик кожуунуң Баян-Тала суур дужунга Хемчик хемче ВАЗ-2107 маркалыг автомо-биль дүже берген. Полицей-жилер автомобильди сугдан уштуп эккелген, ооң иштинде чолаачының өлүг мөчүзү бар болган.

Баштайгы медээлер езу-гаар алырга, машина иш-тинге чеди кижиге, оларның үжү бичии уруглар чораан.

Оларны өртке удур кезектиң ажилдакчылары болгаш ко-жуун чагыргазы дилеп турар, айыыл болган черден куду хем унун шинчилеп эгелээн.

Сугга дүшкеннерни дилеп тывары-биле 8 кижиге болгаш 2 техника үнүпкен. Чазак Дар-газының оралакчызы Артур Монгал дилээшкин брига-дын автотранспорт-биле хан-дырарын күштелдирериниң болгаш ОБЯ-ның ажилдакчы-ларынга организастыг дузаны чедирериниң дугайында ай-тышкыны Чөөн-Хемчик ко-жуунуң чагыргазынга берген.

ТР-ниң албан-езуунуң сайтызындан.

чилер болгаш истелге-ниң начальниги, ыяап-ду баргаш, херекти ки-ейге алыр. Сөөлгү 3 а республикага чылдың-оргунчуг орук озал-он-ды болуп турар. 2010 а №12 школа чанын-автомашина 4 башкыны-ген, олар ол-ла черинге-тынындан чарылган. 2011 а июнь 19-та Сарыг-Сеп а эзирик чолаачы ой-урган уругларны болгаш-уруун коляскага идип ал-чораан херээженни, нии-биле 9 кижини үстүр-Эмнелгеге чаш уруг чок-ин, арктаннары аар кем-киннер алган. 2012 чылда-кожуунуң Тоора-Хем-и-Кежиг оруунга «УАЗ-иот» автомашинаның-ачызы орук дүрүмүн ха-лп, машиназын башкарып-ивайн баргаш, кыдында-а кээп үскен. Машина

Бай-Тайга кожуун-
нун үндезин тур-
гузукчуларының
бирээзи Дүү-Дарый Байыр-
ооловна Салчак — Тывада
Ленин ордени-биле шаң-
наткан чаңгыс-ла почтачы,
бөдүүн күш-ажылдың ки-
жизи, Бай-Тайга кожууннун
хүндүлүг хамаатызы, хөй
ажы-төлдүн хайыралыг
авазы, кырган-ава.

Бай-Тайга кожууннун Көл-
Сөөк сумузунда Улуг Ооругта
Байыр-оол Чолдуйович Салчак
биле Хевенек Белековна Сал-
чактың өг-бүлөзи Кезек-Ыяш,
Бүүрээ-Баары, Саамчыыр деп
черлерге чурттап чорааннар.
Оларның 5 дугаар уруу Дүү-
Дарый Байыр-ооловна Салчак
1924 чылдың кыжынында
төрүттүнген. Ол үениң
дүрүмү-биле кыжын төрүттүнген
боорга, январь 1-де төрүттү-
нген деп 1945 чылдың 11 айның
10-да херечилел тыпсып турда
демдеглеттинген. Чаңгыс аал
болуп, кады-кожа чурттап чораан
кожалар аразында найыралдыг,
мал-маганныг, айт-шарылыг,
кошкул-хөреңгилиг чурттап чо-
рааннар. Ачазы Салчак Ба-
йыр-оолдун улгадып келгенде
бажы калчан, улуг угаанныг,
ажылгыр-кежээ кижжи чораан.
Оон адын улус адавас, Калчан
баштыг дээр. Ол оолдарын
эдертип алгаш, Улуг Ооругдан
аъттангаш, Кызыл хоорайга че-
дип, ол үеде хоорай чаа туттунуп
турда, Улуг-Хемден салдадып
бадырган, тудугга хереклээр
кончуг улуг, чоон чудуктарны
дозуп, сугдан ушта сөөрткөш,
бөлүп, чыып ажилдааш, оон
хөлезининге шай, тааклы, чигир,
уругларынга, аалының иштинге
аржыыл, пөс-таавыны ажилдап
эккээр. Ол эккелген чүүлдерин
кады-кожа аалдарга үлөп бээр
чораан. Сөөлүндө ол чартыктап
аарый бээр, оолдары ону аътка
шыргалап алгаш, Улуг Ооруг-
нун аксында Дыттыг-Дөргүн
аржаанынга кирип турган.
Дыттыг-Дөргүн Улуг Ооругже
үнер чарыктың аксындан ырак
эвесте турар.

Чайлаг школазынга калбак
шуугайны үстээш, үс кырын-
дан хүл чаггаш, ол шуугайга
шиш ыяш-биле үжүктөр бижи-
п өөренип турган аалдарның ажи-
төлү, Ада-чурттуң Улуг дайыны
эгелээр, алдын уургайынче
ажылдап чорупкан. Дайын төнүп
турда, алдын уургайындан кел-
геш, Дүү-Дарый Салчак Тээлиге
почтага аштакчылап кирип ал-
гаш, чоорту телефонистен почта-
чылап, нитизи-биле харылзаа
шугумунга 40 хире чылдарда
ажылдаан.

1925 чылдың июль 22-де ТАР
биле ССРЭ найыралдың керээ-
зин чаргаш, а октябрь айдан
эгелеп Тываның девискээринге
тургустунган харылзаа шугумна-
рын эт-херекселдери-биле кады
Совет Чазак ТАР-га берген. Оон
бээр-ле Тыва харылзааның тур-
густунганы деп байырлап турар
апарган. Харылзааның бүгү-ле
чүгүн айт-биле кожууннарга
чедирип турган. Бай-Тайга ыш-
каш ырак кожуунга 1960 чыл-
дарда айт-биле солун-сеткүүлдү
сөөртүп турганын сактыр-дыр
мен. Почтаның айт ажаакчызы

Ленин ордениниң эдилекчизи



Д-Д. Б. Салчак.

Кашкак Очур деп кижжи ажилдап
турган. Кыштың 40-50 градус
соогунда-даа, чайның каан, изиг
халыынында-даа Кызыл-Мажалык
суурдан ады-биле почтаны
черле саадатпайн дажыглап
эккел турган.

Ол үеде почтачы кижжи чонну
харылзааның бүгү бар турган
хевирлери-биле чедимчелиг
хандырып, ажилынга кичээн-
гейлиг, негелделиг ажилдап
турган. Чагаа, солун-сеткүүл,
открытка, телеграммаларны,
акша шилчидилгелерин, по-
сылкаларны хүлээп ап, чедер
черинче чорудуп, келгеннерин
ээлеринге чедирип, телефон-
биле чугаалажышкыннарны
кожуп берип, чагыдылгаларны
кылып, пенсияны бажыңнарынга
чедирип берип турган, оон аң-
гыда радио телевидениниң өрттөн
чондан чыып, чагаа хавы, марка,
открыталарны тарадып, садып,
янзы-бүрү номнарны чонга са-
дар ажилдарны кылып чорудуп
турган. Бо бүгү операцияларны
өй-шаанда кылып эрттирип тура,
бичии-даа чазыг кылып болбас,
харылзаа шугумунун дүрүм-
нерин үрөвөс, кижилериниң ча-
жыттарын таратпас, ону үргүлчү
сагып, отчетту чогулгалыг
күүседир албан турган.

Тыва ССРЭ-ге каттышкан
соонда Совет Эвилелиниң аң-
гы-аңгы булуңнарындан специа-
листер Тываның хөгжүлдизинге
үлүүн кирип, ажилдап кээп
турганнар. Оларның чагыдыл-
газы кончуг хөй боор, ону
тарадып чедирери амыр эвес.
Бажыңнар аразы тарамык, бот-
боттарындан ырак, хоорук.
Ынчангы кижилер солун-
сеткүүлден хөйүнү билип
алырын кызыдар, ынчанмайн
канчаар, амгы ышкаш дүн-хүн
дивейн, медээни дамчыдып
турар телевизор турган эвес,
чоннун номчуттунары хөй турга-
нындан почтачының барбазынга
солун-сеткүүл, чагаалар сыңмас,
угдунмас аар. Янзы-бүрү мерге-
жилдин кижилери боттарының
ажылының аайы-биле «Башкы-
ның солунун», «Эмчинин солунун»,
«Тудугжунун солунун»,
«Шын», «Правда», «Пионер-
леринин солунун», «Комсомолдун
шыны» дээш, оон ыңай-даа
база сеткүүлдер: «Монголия»,
«Корея», «За рулем», «Огонек»

дээш, кижжи адап, санап четпес
хөй чагыдылгаларны кылып аар
турду. Ол дугайында чиге оду-
ругларны сурагылыг уран чүүл
ажылдакчызы, сыгытчы Маар-
оол Сат мынчаар бижээн:

Байыр-оолдун төрөөн уруу
эрес кыстың
Багыг барба эгиннерин
киржей басып,
Дөртөн ажыг төөгүлүг
чылдарны ол
Дөрттөн солун, чагаа-хораа
чүктөп эрткен.

Оон ажил шагы эртенгиниң
6 шакта эгелээр, дүне келген
телеграмма, дүрген бижиктерни
ажыл шагы эгелевээнде чедирер.
Аар барба туткан почтачыны
кижи бүрүзү уткуур, сонуургаар,
экилежир, эки медээ манаар,
сургуул, шериг ажы-төлдөн чагаа
манаар. Школачы уруглар шаа-
биле дузалажыксаар. Хемчик
сумузунун оолдар, уруглары бо-
ла халчып келгеш, дузалашкан,
кожаларының чагыдылгаларын че-
диришкен турарлар. Олар дээр-
ге Зина Хомушку, Зина Олчей,
Зина Симчит, Зина Езуту, Ольга
Очур, Дарья Донгурак, Сергей

үлүг-хуузу улуг. Почтачы кижжи
— чаа өзүп, тургустунуп турган
Тываның сайзыралынга культу-
ранын, чаа чүүлдүн, чырыдыш-
кынның суртаалчызы, нептере-
дикчизи. Боду бүгү талазы-биле
сайзыраңгай, эки чепсегленген,
номчуттунган, мерген угаанныг,
кижилериниң айтырылгаларынга
топтуг, шын, чөптүг харыны
тып бээр. Ындыг болгаш, Дүү-
Дарый Салчак депутат хүлээл-
гезин, республиканың партия
обкомунун пленум кежигүнү
хүлээлгелерин ак сеткилдиг
күүседип, чоннун чагыг-диге-
лерин кончуг кичээнгейлиг дың-
нап, үргүлчү күүседип келген.
Кезээде хүлүмзүрүп чоруур,
аар-берге медээлерлиг бижик-
телеграммаларны ээлеринге
дораан-на тудуспайн, кончуг
таптыг чугаалажып тургаш, хү-
лээдип бергеш, оожургаарын
манап алгаш, улаштыр чоруптар
турган. Амгы үениң дылы-биле
психологтук дузаны чедирип
турганы ол. Чону ону «Орден-
ниг» деп адаар турганы-даа
анаа эвес, бөдүүн почтачы
кижи Улуг күрүнө ССРЭ-ниң

каанын ам-даа сактырлар
«Эм оъттар кылыр, шүлүк
гаадыр янзы-бүрү ажилда
шуптузунга четтигип, төттүн
энергиязы-биле уруглар
уругларының уругларын к
ажылдан чалданмас, ке
болурун чагып-сургап, үй
тары бичии уруглар турда
өшкү-хөй дөгергенде и
хырнын боттары шалып
аштап, аайлап аарынга өөр
каан» — деп, оон уруу, а
үеде Бай-Тайганың Тээл
ажылдап-чурттап чоруур
ажылдың хоочуну, РФ-тин
өөредилгезиниң тергини
РФ-тин күш-ажыл болгаш
циал адырның тергини
хүндүлүг аттарның эдиле
Зоя Серендоевна алдар
авазының дугайында сагы
килинден чылыгы-биле са
сагыжымда ававыс ам-да
ти камгалап, карактап
деп бүзүрелин үлөштү.
хөрек чуруун Тываның най
лалы Кызыл хоорайда Гаст
аттыг паркка хөй чылдарда
каан турган. Езулуг төлө
кайгамчык, онзагай кижжи



1970 чылдар үези. Д-Д. Салчак мурнуку одуругда.

Ооржак, Сергей Мартас дээш,
оон-даа хөй дузалакчыларның
аразындан Чечекей Биче-оолов-
на Чынгылап, сөөлүндө барып,
боду хоочун харылзаа ажилдак-
чызы болганы солун. Эң ылаңгыя
аал-чуртундан, ада-иезинден
ырап келген орус омак-сөөктүг
аныяк специалистер чагаа кээр-
ге, эмин эрттир өөрүүр, чагаа
келбээн боорга, хомудааш, ка-
рактары чашталып келири дүүнү
дег каракка чуруттунуп келир-
дир. Кады ажилдап чораан
харылзаачы эштери «ССРЭ-ниң
хүндүлүг монтеру» Билчей Ир-
гит, РСФСР-ниң харылзааның
алдарлыг ажилдакчызы Чечек
Бады, күш-ажылдың хоочунна-
ры: Дилак Эзвек, Кашкак Очур,
Дыгдаа Салчак, Шойгу Адыгбай,
оон соонда салгалы Көк Салчак-
овна Монгуш, Тамара Бадиевна
Сат, Чечек Хомушкуевна Норбу,
Раиса Салчаковна Оттук-оол,
Алдын-кыс Сергеевна, Маадыр
Хомушкуевич Каткак-оолдар,
Кара-кыс Каткак-ооловна Хер-
тек, Нина Дембирел, Валентина
Балчыр дээш, өскелерни-даа
адап болур. Оларның харыл-
зааның хөгжүлдизинге кириген

дээди шаңналы Ленин ордени-
биле шаңнадып, «Тыва АССР-
ниң Харылзааның алдарлыг
ажылдакчызы» деп бедик атка
төлептиг болганы — оон хе-
речизи. Бай-Тайга кожууннун
төөгүзүндө Ленин ордени-биле
шаңнатканнар ийи-үш-ле кижжи
болган. Ол бүгү ажилдарны,
хөй-ниити ажилдарын күүсе-
дип чорааш, өг-бүлезинде 7
ажы-төлдү өөнүн ишти Серен-
дое Ооржак-биле өстүргеннер.
Өг-бүлениң дузалал ажил-агы-
ынга айт, инек, өшкү, хөй, дагаа,
хаван, кодан дээш, чүзүн-бүрүн
мал өзүп, чадаң ыяш, чечектерни
тарып өстүрүп, Тээлиге улуг хуу
бажыңны тудуп алганнарның
баштайгылары. Бажыңы ол
үениң хемчээли-биле улуг бол-
гаш агитквартира төвү болган,
ынчангы Степная кудумчунун
чурттакчыларының чыгыр чери.
Почта коллективи — уран чүүл
көрүлделериниң идепкейлиг
киржикчизи, почтачы күүседир
ырыларының сөзүн солун үлөп
чорааш, доктаадып, ырлап чоруу-
рун улус бо-ла дыңнаан болур.
50 харлап тургаш, 3 километрге
чадаг чарышка чемпионнап

тин төөгүвүске уттундур
болуп артар ужурлуг. Сураг
чогаалчы Сарыг-оол Чалбы
ович Салчактың почтачы
60 харлаанынга тураскаат
шүлүүндөн одуруглар-биле
материалды доозайн:

Ленин орден хөрөөн кааст
Идегелдиг почтачы —
Амыдырал чыварынга
60 чылда хаартып келген
Дүвү, хады ыңча чылда

силгизе-
Дүү-Дарый угбавыстың
сыны хө
Чымыштыг иш дөжүзүгө
каннаттын
Шыдамыктың шырай-ары
чалыы хевээ

Почтачы ава бөгүн арава
ка дириг чораан болза, хөй
байыр чедирешишкыннерин ал
турган ийик. Бүгү назыны
чедирип, чонун өөртүп чора
«Шын» солунга бодунун
руу үнүп кээрге, та кайы хө
өөрүүр турган. Буяныг поч
чыны база катап эки сөс-би
сактылыыңар.

Светлана БАЛЧЫ

Чуруктарны хуу архив
адан

Кызыл хоорайның 100 харлаарына уткуштур

ОНЗАГАЙ ТӨӨГҮЛҮГ



Тываны эргелеп-чагыр-
нояннарның, ламалар-
1913 чылдың октябрь
бижээн дилег бижиин
гаар Хаанның Россия
4 чылдың апрель 17-де
аны бодунуң камгалал,
гааралынга (протекто-
ынга) алганын чарлаан.
а Урянхай край деп ат-
Енисей губерниязының
чагыргазынче кирген.
ның Россия чаа черге
унуң салдарын күш-
дирер сорулга-биле
нхай крайда Россиядан
уп келген кижилер-
амыдырал байдалын
ылаар ужурлуг дүжү-
— көжүрүлгө эргеле-
иң даргазы Владимир
евке көжүрүлгө пунк-
н тудар черни шилии-
база тудугну эгелээр
сияның Чазаа дааскан.

Чылдың март төнчү-
де В. Габаев Петер-
тан Тывага чер тургу-
уларының отряды-биле
ип келгеш, көжүрүлгө
пузунуң тудуун эгелээр
еглерни ап эгелээн.

ай турар черни шилири-
ес, бодалдар аңгы-аңгы
Усинск округунуң кызы-
ректин харыылап тур-
үмет Церерин база хөй
адыгжы-сайгарлыкчылар
ы ол үеде Тываның са-
турган Чаа-Хөлге тудуп
н саналдап турганнар.
даа Владимир Габаев
алга чөпшээрешпээнин
ээр апаар.

хай крайның төвүн ши-
юнда Бии-Хем биле Каа-
каттышкан белдиринге
деп шиитпирни хүлээп
Хоорай турар чер эки-
нген. Хем-Белдиринге
тудары-биле салдадып
ыяшты дозуп алыры эп-

тиг, Тываның кожууннарының
төвү. Чаа хоорай тудуп тургу-
зар чер Салчак болгаш Оюннар
кожууннарының база аңгы Маа-
ды-Чооду сумузунуң маргыштыг
девискээри турган. Ол ышкаш
1903 чылда-ла амгы Кызыл хоо-
райның чоогунда Кара-Дыт деп
черге турумчуп алган алдын ты-
выкчызы Черневич дээрзи бо
черни база «мээң че-
рим» дээр турган...

Шиитпир хүлээп ал-
дынган соонда В. Габаев
Монгуш Буян-Бадырғы
ноянга чагаа бижээн.
Оон мындыг одуруглар-
ны номчуп болур: «Рос-
сияның Дээди Чазаа ийи
Енисейниң каттышканы
Виланы деп черге ча-
гырга төвүн тудуп тургузарын
меңээ даасты. Аңаа орус-урян-
хай школа, эмнелге, мал эмнээр
төл, көдээ ажил-агый склады
тургустунар, оон эргежок чугула
чүүлдерни урянхай чонга чии-
геткен өртектер-биле садар. Оон

аңгыда урянхайларның орустар-
га хомудалдарын шиитпирлээр
эргелел база турар. Мындыг ян-
зылыг албан черлери силерниң
чонуңарга таарымчалыг болур
деп бодаар-дыр мен».

Орус чоннуң Виланы, а тыва
чоннуң Хем-Белдир деп адаар
черинге 1914 чылдың апрельде
Урянхай крайның төвү болур

✓ 1914 чылдың апрель-
де Урянхай крайның
төвү болур Белоцарск
хоорайны тудуп эге-
лээри-биле баштайгы
өргенни каккан.

Белоцарск хоорайны тудуп эге-
лээри-биле баштайгы өргенни
каккан. Сибирьниң Красноярск,
Минусинск, Томск болгаш өске-
даа хоорайларындан орус ажил-
чиннар, тыва араттар хоорайны
тудуп эгелээн.

Ак-көк хемнерниң чуртун-
да чаа хоорай тудуунга ажил-
дарынче элзедип кыйгырган
чарлалдар-биле Сибирьниң
хоорай, суурларындан келген
орус тудугжуларның, тыва арат-
тарның ажил-амыдыралы берге
турган. Хоорай тудуунга хаан-
ның дүжүметтери, хүлээникчи-
садыгчылар байып турган
болбайн аан. Ынчалза-даа ту-
дугжулар түр барактарга чурт-
тап, эртенгиниң 6 шактан кежээ
орайга чедир ажилдап турза-
даа, оларның ажилын акша-би-
ле эвес, барааннар-биле төлөп
турган.

Делегей дайыны эгелээни-
биле ажилчиннарның байдалы
оон-даа дорайтаан, ынчалза-даа
тудуг ажилы шимчеп турган.

1914 чылдың майда Владимир
Габаев Иркутскиниң генерал-гу-
бернаторунга тудуг ажилдары-
ның чоруп турарының дугайын-
да мындыг илеткелди чоруткан:
«325 бажың тудар черлерни
төлөвилээн, тудуг материалдары

— чудук ыяштарны, тууйбуну,
дашты, чугайны, элзенини белет-
кеп турар. Тууйбудан сарайлар
туттунган, ажилчиннар чурттаар
түр бажыңнар, складтар туттунуп
турар, бажыңнарның таваан са-
лыр черлер кастынган, Енисейни
кежиң турар...»

1914 чылдың августа баштай-
гы бажыңның тудуу доозулган
(ам Ленин кудумчузунда 29 ду-
гаар бажың). Үстүү Усинскиден
агаар (метеорология) станция-
зын көжүргөн. Оон соонда
көжүрүлгө эргелелиниң 2 каът
бажыңын ажилгалга кириген,
ынчалза-даа ол Хамааты да-
йынының чылдарында өрттенип
калган. Баштайгы туттунган ба-
жыңнарга бараан склады, садыг,
ажылдакчылар чурттаар бажың-
нар хамааржыр.

Бир чыл болганда, 1915 чыл-
дың апрельде, Тывага бир дугаар
10 орунуг, эмчилиг, фельдшер-
акушерлиг эмнелге ажилдап эге-
лээн. Ол-ла чылдың сентябрьда
бир баракка школаны ажыдып,
47 өөреникчини өөредип эге-
лээн. Удатпаанда көдээ ажил-
агый техникасы садар бүдү-
рүлгө чери, үлетпүр, аш-чем
барааннары садар садыглар, ба-
зар ажыттылган.

1915 чылдың төнчүзүнде чаа
туттунуп эгелээн хоорайга 18 ал-
бан черлери, 54 хуу бажыңнар,
468 чурттакчы чон санаттынып
турган. 1916 чылдың ноябрь-
да ыяш дилер чер, дээрбе, де-
кабрьда улуг эвес алгы-хөм за-
воду ажилдап эгелээн. 1916
чылдың ийги чартыында Үстүү
Усинскиге телеграф база поч-
та салбыры ажыттылганы-биле
харылзаа албаны чаа хоорайга
чоок апарган. Хоорай чоорту
Урянхай крайның экономика,
политика, культура төвү болуп
бар чыткан...

Адыгжы СААЯ
белеткээн.

Бүгү-делегейниң спортчу оюннары

Санкт-Петербургка болур

оокта чаа бистиң
убликаның Башты-
— Чазааның Дарга-
Шолбан Кара-оолга
делегейниң спорт-
оюннарының да-
чы хевиринге мар-
гаалар эрттирер
догуннаан эвилел-
удуртулгазындан
брь 18-26-га чедир
кт-Петербург хоо-
а Бүгү-делегейниң
гаар спортчу оюнна-
ың маргылдаазынга
үлүг аалчы бооп
киринче чалаан тус-
чагаа келген.

ла мындыг 1 дугаар
дегей маргылдаазы
ылда Пекин хоорайга
еңнелге болуп эрткен.
ргылдаага Россияның
лары артык күштүүн
п, команда талазы-би-
ги черни бүзүрелди-
алап алганнар.
п эрткен делегей

чергелиг улуг маргылдааның
түннели-биле Россия дараа-
зында болур Бүгү-делегейниң
спортчу оюннарын Санкт-
Петербургка эрттирер дилег-
ни кириген. Ол дилегни Рос-
сияның Президентизи В. В.
Путин база деткээн.

Чоруттунган мөөрейниң
түннели-биле Россия дараа-
зында 2 дугаар оюннары
эрттирер эргени чаалап алган-
нар. Бо болур маргылдаалар-
га ниитизи-били 2 муң хире
спортчулар, тренерлер база
специалистер 100 ажыг чурт-
тардан кээп киржирлер. Мар-
гылдааны чырыдары-биле хөй
журналистер база 10-10 муң
көрүкчүлөр бүгү делегейден
кээри көрдүнгөн. Спортчу
оюннарның программасынче
спорттун 15 олимпийжи база
олимпийжи эвес хевирлери
кирип турар. Ол дээрже, айки-
до, бокс, самбо, фехтование,
дзюдо, джиу-джитсу, каратэ,
кикбоксинг, тай бокс, сават,

сумо, тхеквандо, ушу, кендо
база хүреш-тир.

Бүгү-делегей чергелиг
маргылдааны эрттирген соон-
да бистиң чуртувус — Россия-
га спорттун дайынчы хевирле-
ри сайзыралды алыры чугула
болгай. Россияда спорттун бо
хевирлеринде миллион кижилер
хаара туттунган, бирги
черде бичии уруглар, оолдар,
аныктар кадык амыдырал
дээш сорулганы салып, күш-
культура болгаш спортка хан-
дыкшып турары өөрүнчүг.

Спортчу оюннарны эрт-
тирер турар үеде Россия-
ның девискээр бүрүзүндөн
хөй спортчуларның, тренер-
лерниң, билдингир эртем-
деннерниң база культура
ажылдакчыларының, спорттун
хоочуннарының база спортчу
ниитилелдерниң төлээлериниң
киржирин чедип алыры чугу-
ла.

Делегейниң спортчу оюнна-
рын эрттирер эвилелдин удур-

тулгазы Россияның девискээр-
леринден келген төлээлерге
аалчылар бажыңыга чытты-
рары, машина-балгат-биле
хандылары, аккредитация
эрттирери дээш, өске-даа
деткимчени көргүзөр. Спорт-
тун дайынчы хевиринге база
чаңгыс бодун камгаланыр
хевиринге бүгү делегейниң
чурттарының киржилгези-би-
ле спортчу делгелгелерни эрт-
тирери база көрдүнүп турар.
Чижээлээрге, Москва хоорайга
2010 чылда болган делегей-
ниң бирги чери дээш хостуг
хүреш маргылдаазынга бистиң
мөгелеривис тыва хүрештиң
онза, чараш хевирлери: девиг-
ни база хөй чараш аргаларны
хүрештиң мөгейкичлеринге
сонуургаткан. Ол ышкаш тыва
хүрештиң сайзыралын чурук
делгелгези-биле көргүскени
онзагай болган.

Бүгү-делегейниң 1 дугаар
спортчу оюннарынга бистиң
чаңгыс чер-чурттуувус На-

чын Монгуш киришкеш, сумо
хүрешке чемпионнааш, Рос-
сияның Президентизи Д. А.
Медведев-биле ужуражылгага
киришкенин демдеглээри чу-
гула.

Бүгү-делегейниң 2 дугаар
спортчу оюннарынга киржир
эрге дээш тускай шилилгени
спортчу федерациялар чору-
дуп турар.

Бистиң республиканың
спортчулары спорттун дараа-
зында дайынчы хевирлери:
дзюдо, кикбоксинг, хостуг хү-
реш, сумога киржир эрге дээш
шилилгелиг маргылдааларда
киржиң турарлар.

Бүгү-делегейниң 2 дугаар
спортчу оюннарын Санкт-
Петербург хоорайга эрттире-
ри дээрже-ле, Россияның адын
делегейниң спортчу ареназын-
га алдаржыдары база күш-
культура болгаш спортту ам-
даа калбаа-биле сайзырадыры
болур.

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

Туран хоорайга ТР-нің культуразының алдарлыг ажылдакчызы Марк Оюннун чырык адынга тураскааткан 2 дугаар республика чергелиг «Ойна, гармонь!» мөөрейи болуп эрткен. Аңаа республиканың аңгы-аңгы кожууннарының төлээлери киржи, тус-туста болгаш ансамбльдер аразында мөөрейлешкен.

Туранның Марк Оюн аттыг Культураның болгаш дыштанылганың төвүнүн ажылдакчылары мөөрейге киржи келген аалчыларын орус чоннун чаңчылы-биле хлеб, дустуг болгаш тыва чоннуу-биле ак кадактарлыг уткуп турлар. Келген улус шупту Марк Мырцынмаевич Оюннун тураскаалынга кээп мөгейдивис. «Чуртталга — ыры-дыр» деп тураскаалда бижээн сөстөр, шынап-ла, дыка ханы уткалыг. Ыры ышкаш чараш, сеткил-сагышты чалгынналдырар, чогадыкчы делгем чуртталганы ол чурттал эрткен. Марк Оюн дириг чорда-ла, ооң ады-биле бүгү назынында ажылдап келген Культура бажыңын адап кааны дыка-ла онза. Улам чалгынналып ажылдаарына ол канчаар-даа аажок улуг идиг болганы чугаажок.

«Ойна, гармонь!» деп мөөрейни бии-хемчилерниң чогадып эрттирип турар апарганы ужурлуг. Улуг коллегазы, башкызы М.М.Оюннун чырык адынга тураскаал, аңаа хүндүткелдин болгаш мөгейишкенин бадыткалы кылдыр ооң эң ынак хөгжүм херексели, хөй чылдарда ойнап келген гармоньон алдаржыдып, чоннун аас чогаалы — кожамыкты суртаалдаары-биле мөөрейни чарлап эгелээн болгаш чылдыңна уламчылаар сорулгалыг. Хоочун культура ажылдакчызы үстүү ордан көрүп, өөрүп ор боор ийин оң.

Мөөрейниң жюри кезигүүнери

«ОЙНА, ГАРМОНЬ!»

Репортаж

Валентинович Уюсов мөөрейниң киржикчилеринге болгаш чыгып келген чонга байыр чедирип, улусчу чаңылдар, аас чогаалы чурттакчы чоннун сагыш-сеткилин сергедиринге кайы хире бедик рольду ойнап турарын онзалал демдегеп, М.М.Оюннун адынга тураскааткан бо мөөрейни чылдың эртер кылдыр чаңыл болдуруп уламчылаарын аазады. Ырак-узактан келген гармоньга ынактарга өөрүп четтиргенин илередип, чедишкенин, тирилгени күзеди.

Көжеге ажыттылган. Сценада көдээ суурнун тарымал тоорук тараан огороду көстүп келди. Кижидүрүлүг хожутку, самоварлыг стол. Орус национал сарафаннарыг кырган-авалар, чаңгыс кырган-ачаны сүрүп алган хенертен шимээн-дааштыг, ыры-шоорлуг үнө халчыл келгеш, гармоньнун үделгези-биле кожамыктап эгелдилер.

Ужудукчу эрге

Ужурашкыш, ынакшыдым.

Аэропортка чеде бердим,

Аштакчылап турар болду!

Иван оолдун тону самдар,

Чамал, даараар бодадым.

Чанарымда үдеп кааш,

Чаагымче-даа ошкавады.

Орус, тыва ыраажы кырган-авалар Роза Яковлевна Завалина, Минчеймаа Санчаевна Чымба, Ирина Ароновна Федорова, Елена Степановна Лобода, Вера Федотовна Субочева, кырган-ача, Туранның № 2 школазының башкызы Василий Даваевич Маады кайгамчык талантылыг артистер-дир, оо! Оларның чаптанчыг, солун кожамыктарын дыңнааш, көрүкчүлөр чир-шоң дүжүп, адыш

сценаге чалапты. Кызыл база Ак-Довурак хоорайлардан, Каа-Хем, Таңды, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Кызыл кожууннардан гармоньга ынактар четкилеп келген болду.

Каа-Хем кожуундан Тюретверниң өг-бүлөзи — Любовь Афанасьевна даянгыштыг, улуг, шыырак мага-боттук, а Николай Степанович узун, чинге. Ырлажып, кожамыктай бергенде, иелээ аажок тааржыр. Сценага пат чаңчыккан улус дээрзи илдең. Балыктаар ашаа хүннун-даңның хем киргеш сураг баар, кадайы: «Мени улус-чон дулгуяк кижиге сен бе, кезээде чааскаан орап деп тур» — дээрге, ашаа: «Кайнаар-даа барбайн, мээң-биле ырлажып-ла олур дээр артист кадайга дужуп алган хилинчектиимни» — деп, удур-дедир одажып кожанжырга, оларны көрүкчүлөр дыка-ла сонургал, адыш часкады.

Туранда өг-бүлө болгаш ичаш камгалалының төвүнүн бөлүк ажылдакчылары украин улустун национал хептерин кедип алган, украин дылда ырыны хөй үнге аажок чараш күүсеттилер.

Барыын-хемчикчилер орус улустун хөгжүм херекселдеринин оркестринин үделгези-биле «Кнопочки баянны» деп ырыны профессионал бедик деңгелге күүсетти(трио). Ак-довуракчылар база-ла оркестринин үделгези-биле «Русская песня» деп билдингир ырыны база дыка чараш күүсетти.

Ниитизи-биле чугаалаарга, үрде дыңнавааныыс орус ырлар «Уралдың рябинушказы», «Чааскаанзыргай гармонь», «Хадыңгы-гаш», «Саратовтун сарынналы», «Кайда-ла ийик, айлаң-кушкаш

күштелир дээрзинге бо кезээ база катап бүзүрөп, магадап ор бис.

Таңдыдан Валентина Турчиненко биле Сергей Овсянников оларның ат-сурагыг кинодан Евгений Доганын вальзын баян биле аккордеонга ойнаанын кижиге таалап дыңнаар-дыр.

Кызылдан Екатерина Намчыл



Тускай шаңналга төлөптүг болган кырган-авалар

биле Анчымаа Ооржак ийи үнге орус, тыва ырларны күүсеткени кайгамчык болду. Олар сценадан дүжүп кээри билек, сонургаан айтырыгларын салып, таныштым. Екатерина Михайловна — хоочун культура ажылдакчызы, ону көрүкчүлөр эки таныыр апарган. Эрткен чылын Кызыл-Мажалыкка эрткен хоочуннар көрүлдөзүнгө база ол киржи чораанын сактып келдим. Ооң уруунун адазы Кызыл-оол Кыргысович Дүрбүлек чоокта чаа Шагаан-Арыг хоорайның сценазынга хоочуннарның шилде мөөрейинин концерти болуп турда, ырлап доозупкаш, көжеге артынга келгеш, угаанын оскунупкан. Дүрген дузанын эмчилери ооң амы-тынын алырын оралдашкан, ынчалза-даа салым-чаяанныг уран чүүлчү хоочуннун чүрээ сокпастай берген. Москваның Тимирязев аттыг академиязын дооскан-даа бол, ол бүгү назынында уран чүүл-биле ажил-амыдыралын холбап келген. «Ойна, гармонь» мөөрейге ыяп-ла киржир сорулгалыг турган. Талантылыг кижиге хүндүткелдин мөгейин мөөрейниң киржикчилери, көрүкчүлөр кылдывыс.

Анчымаа Датпаевна бүгү назынында башкылап келген. Хөндөлөң ортумак школазынга өөреникчилери Антон Уержаа, Василий Хомуш-ку, Аңгы-оол Күжүгет олар шупту чогаалчылар болганынга башкы чоргаарланыр. Салым-чаяанныг чогаалчылар — өөреникчилеринин өске өртемчейге эрте чорупканы башкының бир улуг аарышкызы

мөөрей доозулган. Жюри төлөпкө үндүрери-биле аңгыланган Кежээниң башкарыкчызы Аширматова көрүкчүлөргө болуп артып кагды. Ол орус дылдарга ырлап, шүлүктөп, лап, чүнү кылбады дээр. Менин мындыг тергиннери көрүкчүлөр кайын чалгаараар.

Тиилекчилерни сонургаан тус-туста күүселделерден чергениң шаңналынга Аширматованың Валерий Чамбаевныг төлөптүг болган. 2-ти — Турандан Буян Мака Донгак, 3-күзүндө Кызыл-оолдуктан Аяна Кара-оол. Кративтиг күүселделерден: тии — Барыын-Хемчик кожуун, черде — Бии-Хем (Өг-бүлө) гаш уруглар камгалалының үшкүзүндө — Таңды.

Келир чылын Гран-при дээди шаңналды чаалап алыр биле белеткелди чыл дүртү чорударын аазап, мөөрей киржикчилери ырлажып чанды. Чараш мөөрейни низастап эрттирип турары Бии-Хем кожуун чагыргазы культура килдизинге, оон экизи Ольга Дүмөй-ооловна Карага шупту өөрүп четтирилретти.

Бо чылгы мөөрейге киржикчилер-даа, көрүкчүлөр-даа болган. Келир чылын ынчанга болза, Марк Мырцынмаевич дай бээр, ынчангаш амдыг мөөрейге белеткенип эгелеш гармоньга ынактар сүмөлештир.

Светлана ДАЧЫН



Тиилекчи болган барыын-хемчикчилер.

ТР-нің культуразының алдарлыг ажылдакчылары — баян башкылары Виктор Чимит-оолович Куулар, Владимир Александрович Щербаков, Улусчу чогаалдыга төвүнүн килдис эргелекчизи Дозураш Валерьевна Кыргыс олар олуттарын ээлептери билек, мөөрейниң байырлыг кезээ ажыттынды. Бии-Хем кожуун чагыргазының даргазы Михаил

часкап ор бис. Төнмес-батпас, хондур-даа кожамыктаар чыгыы улус тур бо. Боттарын оюн-баштак-биле «Туранның кырган-авалары» («Туранские бабушки») деп адаар болдулар. Оларның хөгжүмчүзү Буян Донгак — гармоньга-даа, баянга-даа ойнаар хөгжүмчү-дүр.

Кежээниң башкарыкчызы Ирина Викторовна Аширматова мөөрейниң бүгү киржикчилерин

ырлай-дыр», «Кадайлыгга ынакшыдым», «Тейден бир-ле кижиге бадый олур» дээн ышкаш бүгү чон ынак орус улустун ырларын сарафаннар кеткен тыва кыстар ырлажып үнүп кээрге, чаражын, ханы уткалыын. Ыры, кожамык — чоннун сагыш-сеткил илерели. Ырга, кожамыкка ынак кижилер кандыг-даа сөөк-язы деп ылгашпас, найырал ала-чайгаар

«Дорт харылзаа»

ПЕНСИЯ
АНДЫРЫЛГАЗЫНЫҢ
КАМГАЛАЛЫ

Апрель 3-те «Шын» солунун редакциязынга ие капиталы-пенсия хандырылганын база албан пенсия камгаладыл-де дадывырлар талазы-биле ээлчеглиг «Дорт харылзаа» эрткен. Аңаа РФ-тиң Тыва Республикада салбырының анык оралакчызы Светлана Дыртык-Караевна Кенден, типсырын, санаарын, төлээрин организастаар килдир-тукчу специализи Сайлык Чечек-ооловна Байыр-оол, төлөлгелер килдизинин оралакчызы Саяна Эрес-ооловна, хуу учет килдизинин оралакчызы Урана Уларовна, инвестиция салышкынын организастаар бөлүктүн специализи Оксана Маңнай-ооловна Иргит киришкен. Пенсия системасында чаартылгалар болуп турары-спубликанын чурттагыч чону «Дорт харылзаага» идеп-биле киржи, специалистерден харыларны алган.

Маадыр Хертек, Мөң-го кожуун:

Ш-ажыл болгаш шериг арынга өзүлдө болгаш гелер көрдүнүп турар

лана Кенден:

ты үеде пенсияның хем-өскерилгелер болбас. да пенсия алыр хамаа-пенсиязының хемчээ-дүрүм езугаар санаар. ткен албан черлеринге п турган кижилернин ол албан черлери

Доржуевна Сат, Өвүр

эң оглум Моолдун азы уруг-биле өгленип лар ийи дугаар уруглуг п барган. Ие капиталы-азын аказынга берип

а Бараан:

капиталын иези бар үгүлө херээжен кижилерниң таварылгандарда н кижилер Моол күрүне-аатызы болуп турар капиталын алыр эргези ол херээжен кижиниң оойлуда айыткан чыл-р-биле соксаарга, ие уругларның адазынче келир. Ие капиталын ссия Федерациязының ынга тыпсыр.

на Маадыровна Оюн, кожуун, Шагаан-Арыг

сияже үнерде каш чыл стажы херек ирги, ста-с болза, пенсиязының кайы хире болур ирги?

айк Байыр-оол:

ваның чонунга пен-назы-хар 5 чыл эрте. и Соңгу чүккө деңнеш-ерлерге (МКС) 20 чыл л стажы, Соңгу чүк-ынга (РКС) 15 чыл стаж ир эвес херээжен кижилдүг болза, 17 чыл стаж ажи-төлдүг азы инвалид н 8 харга чедир өстүрүп-ен болза, 15 чыл ниити-лдыг) күш-ажыл стажы ир эвес стажы четпес-пециалистер шупту ар-өөренип көөр. Шупту-ер-биле стажы четпес-икт аайы-биле кайызын-ып болурун илередир-ызынга-даа дүүшпейн-ла, бар стажы-биле-е назынында үнүп болу-пирлээр, чижээ, 51 хар-да үнер бе дээш черле-ругустунган пенсиялаар-ындан эвээште үнүп

болурун тодарадыр.

Күрүнеге-даа, хуу-даа бүдүрүлгелерге ажилдап тур-ган деп ылгавас, ажилдап турган үелеринин аразы үстүп-даа турган болза, ниити күш-ажыл стажын санаар бис.

Василий Монгуш, Ханда-гайты суур:

— 1977 чылдың март 20-де Өвүр кожуунун Хандагайты суурунга 6 дугаар КМК тудуг организациязынга тудугжу бооп ажилдап эгелээн мен. 1996 чылда организациявыс буурап дүшкен. Ооң соонда өске албан черлеринге ажилдап чорааш, пенсиялаар назы чедип, хүн-дүлүг дыштанылгаже үнген



«Дорт харылзааның» киржикчилери.

мен. Пенсиям 7 муң рубль. Тудугга ажилдап чораан стажым пенсия төлөвиринче кирбейн барган. Кожуун архивинде КМК-6 организацияның документилери чок болган. Ол ажилдап чораан чылдарым хилис барганынга кончуг хомудаар мен. Ол үеде тудугжуларның шалыңы хөй турган. Пенсиямның стажы арай будалчак. Тудугга ажилдап турган чылдарның шалыңын пенсиямга немей санап бээр болза, ооң түнү өске болур ужурлуг болгай.

Сайлык Байыр-оол:

— Ол стаж дугайында медээ-лер архивте, азы Өвүр кожуунун чагырга черинде дужааттын-маан болза, ону кижиниң кады ажилдап турган ийи херечиге бадыткаттырып ал болур. Ону бадыткадырда, херечилернин күш-ажыл дептерлери болгаш паспорттары негеттинер.

Юлия Басаргина, Кызыл хоорай:

— Ие капиталын дужааптарга, агар санче каш хонгаш шилчип келир ирги?

Саяна Бараан:

— Ие капиталын ажылгаары-ның дугайында билдиришкенин кириген хүнүндө тура 2 ай дургузунда шилчидип бээр.

Кира Чымба, Чөөн-Хемчик кожуун:

— 2016 чылда божуур болзум-за, ие капиталын алыр мен бе?

Саяна Бараан:

— Ие капиталының дугайында хоойлу 2016 чылдың декабрь 31-ге чедир күштүг болур. Ол үеде чедир төрттүнген ийи дугаар уруу дээш сертификат тыпсыры, ие капиталын ажылгаары 2016 чыл соонда-даа уламчылаар.

Елизавета Маадыровна Барыска, Кызыл хоорай:

— Меңээ бо чылын «ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы» атты тывыскан, пенсияга немелделиг болур бе?

Светлана Кенден:

— ФХ езугаар тус черлерин тывыскан ат-алдар, шаңнал-макталдарынга хамаарыштыр немелде төлөвирлер көрдүмзэн.

Чечек Тюлюш, Каа-Хем кожуун, Сарыг-Сеп суур:

— Пенсияның чыылдалыг кез-ээн эрткен чылын алган болза, ону чылдың-на ап болур бе? Күрүнениң кады акшаландырылга программазынче кирип алган мен.

Урана Ойдууа:

— Амдызында төлөвирни киржикчи кижиниң билдириш-кинин езугаар төлөп турар.

Зинаида Кызыл-ооловна Тюлюш, Кызыл хоорай:

— Мен пенсияже үнгеним-ден бээр 5 чыл эрткен, ам-даа ясли-садта ажилдап турар мен. Пенсиямның хемчээли дыка эвээш. 2001 чылдан 2005 чылга чедир Кызылдың мэриязы акша дадывырларын шилчитпейн турган дээр.

Сайлык Байыр-оол:

— Силерниң айтырыңарга хамаарыштыр шупту байдалдарны тодарткаш, бодуңарга харылап бээр бис. Телефон дугаарын арттырып каар силер бе? Пенсияның хемчээлин санап үндүрерде, 2002 чылга чедир күш-ажыл стажын, 2002 чылдан эгелээш пенсия фондузунче кайы хире дадывыр акшалар төлөп

ПРОВЕРЬТЕ ПРАВИЛЬНОСТЬ ОФОРМЛЕНИЯ
АБОНЕМЕНТА!

На абонементе должен быть проставлен оттиск контрольно-кассовой машины. При оформлении (переадресовки) подписки без контрольно-кассовой машины на абонементе проставляется оттиск календарного штампа почтового отделения. В этом случае абонемент выдается подписчику с квитанцией об оплате стоимости подписки (переадресовки).
Всю моральную и материальную ответственность за нарушение условий подписки и качество полиграфического исполнения несут издательства и редакции периодических изданий.

Линия отреза

Для оформления подписки на газету или журнал, а также для переадресовки издания бланк абонемента с доставочной карточкой заполняется подписчиком чернилами, разборчиво без окраски, в соответствии с условиями, изложенными в каталогах.

Заполнение месячных клеток при переадресовании издания, а также клетки "ПВ-МЕСТО" производится почтовыми работниками.

турганын көөр бис. Бир эвес ол үеде ажил берикчилери силерниң дадывырларыңарны шилчитпейн турган болза, силерниң пенсия дептеринерни көдүргөш, ол чылдарыңарда күш-ажыл стажын ажилче кириген дужаа-лындан, күш-ажыл дептеринден өөренип көөр апаар.

Багай-оол Донгак, Мөңгүн-Тайга кожуун, Мөңгүн-Бүрэн суур:

— Красноярск хоорайда өөренип турар уруум бар. Ол чемгерикчизин чидирген дээш пенсия (СПК) ап турар. Бир эвес ол уруум ажилдай бээр болза, пенсия төлөвирин соксадыр бе?

Сайлык Байыр-оол:

— Чемгерикчизин чидирген дээш пенсия алыкчызы студент кижилер хүндүскү өөрөдиге черинге өөренимшаан, ажилдаар болза, хоойлу езугаар пенсиязын 23 харга чедир алыр, ону чидирбес. Чартык өскүс уруг амыдырап-чурттаарының адаккы деңгелинге чедир төлөвир ап турар болза, студент уруг ажилдай бээр, ол немелде акшаны бербейн баар, пенсия алыр эргезин чидирбес. Өөренип турар черинден өөренип турар дугайында шынзылганы чылда ийи катап сентябрь, февраль айларда чурттап турар чериниң аайы-биле Пенсия фондузунга албан дужаар.

«Дорт харылзаага» кээп турар айтырылганың хөй кезин ие капиталының, пенсия хемчээлиниң, күш-ажыл стажының шын саналгазының дугайында болган. Пенсия фондузунун специалистеринден айтырылгар салып, харызын билип алыры-биле редакцияга аалчыларның хөйү-биле келгени тургустунуп турар айтырыгның чидин бадыткаан.

Шончалай ХОВАЛЫГ белекчээр.

Айдың КУУЛАРНЫҢ тырт-тырган чуруу.

Федеральное государственное унитарное предприятие "ПОЧТА РОССИИ" ФСП-1
Бланк заказа периодических изданий

АБОНЕМЕНТ На газету журнал

Количество комплектов

На 20 год по месяцам

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Куда (название организации)

Кому (фамилия, имя, отчество)

ДОСТАВОЧНАЯ КАРТОЧКА

На газету журнал

Стоимость	подписки	руб.	коп.	Кол-во комплектов
	квартальной	руб.	коп.	
	периодической	руб.	коп.	

На 20 год по месяцам

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

г. Кызыл	г. Кызыл
ул. Дружба	ул. Дружба
д. 74	д. 74
а. 2	а. 2
офис 3	офис 3
с 9.00 до 18.00	с 9.00 до 18.00

тел. 8-906-997-3030

Ге проф

- Межевание и схемы расположения земельного участка
- Проекты жилых домов
- Топографические съемки земельных участков
- Градостроительный план земельного участка (ГПЗУ)
- Разбивка геодезических точек на местности (вынос на местность)
- Генеральные планы поселений

г. Кызыл, ул. Дружба д. 74 "а", этаж 2, офис 3
с 9.00 до 18.00

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию муниципального района Сут-Хольский поступило заявление №649 от 08.10.2013 г. от **Ооржак Чод Алексеевны** о предоставлении земельного участка по адресу: п. Тыва, Сут-Хольский район, с. Суг-Аксы, ул. Чогаалы д. 75 с кадастровым номером 17:09:0401023:712 с общей площадью 1400±9м² в аренду на 1 (один) год, из земель населенных пунктов для индивидуального жилищного строительства.

В рамках действующего законодательства в течение 30 со дня опубликования данной информации администрация муниципального района Сут-Хольский кожуун принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: 668150, Республика Тыва, Сут-Хольский кожуун, с. Суг-Аксы, ул. Бурбу, д. 16, телефон 83944521146.

Главный специалист по земельным и имущественным отношениям администрации кожууна Ч. Монгуш

В администрацию муниципального района Сут-Хольский поступило заявление №647 от 08.10.2013 г. от гражданина Российской Федерации **Ондар Кашпал Вячеславовича** о предоставлении земельного участка по адресу: Республика Тыва, Сут-Хольский район, с. Суг-Аксы, ул. Алдан-Маадырская, д. 78 с кадастровым номером 17:09:0401023:629 с общей площадью 1032 м² в аренду на 1 (один) год, из земель населенных пунктов для индивидуального жилищного строительства.

В рамках действующего законодательства в течение 30 со дня опубликования данной информации администрация муниципального района Сут-Хольский кожуун принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: 668150, Республика Тыва, Сут-Хольский кожуун, с. Суг-Аксы, ул. Бурбу, д. 16, телефон 83944521146.

Главный специалист по земельным и имущественным отношениям администрации кожууна Ч. Монгуш

В администрацию муниципального района «Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина Республики Тыва **Чап-Балган Алдынай Васильевны** о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 49 лет из земель сельскохозяйственного назначения с разрешенным использованием для ведения личного подсобного хозяйства, расположенный по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, м. «Идик-Аскан» с общей площадью 5000 м² (площадь земельного участка уточняется при межевании).

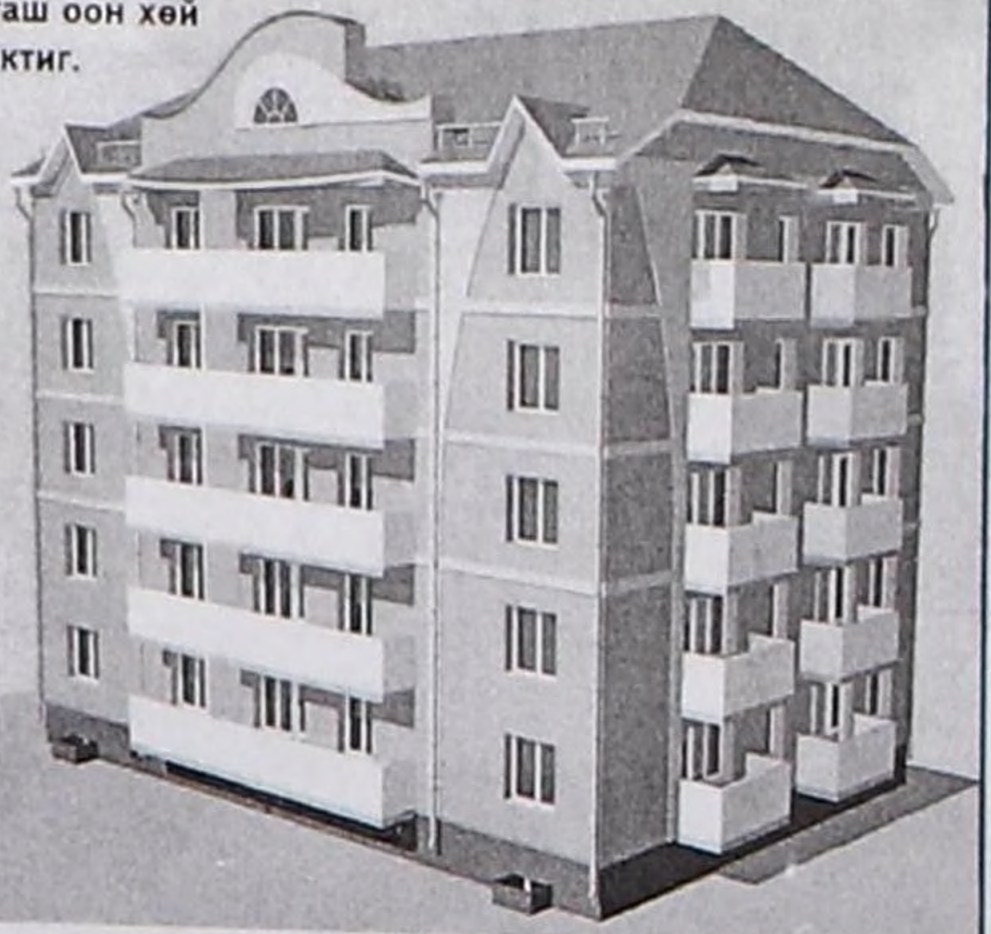
В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва» в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению.

И.о. начальника отдела по имущественным и земельным отношениям администрации Монгуш Ч.

Кызыл хоорайың Москвитин кудумчуда («Сүбедей» СК дужунда) чаа микрорайоннуң тудуу эгелээп.

Ипотека, чуртталга сертификаттары-биле, ие капиталын ажыглап, квартиралар садып алырының аргалары.

Квартиралар —
1074 муң рубль
болгаш оон хей
өртектиг.



Тода тайылбыр дараазында адрессте: Кызыл хоорай, Кызыл партизаннар кудумчузу, 36, «Өдүгөн» аалчылар бажыны, каб. 103, тел: 2-35-29, 8-923-383-33-11. «Капитал тудуг эргелели» ажык акционерлиг ниитилелдин офиси.

Тудуг объектинин төлөвилел декларациязы, планнап кааны, ниити шөлү, кажан ажыгдалга кириери-биле ОАУУКС, РФ сайтка таныжып ал болур.

Тударыңга чөпшээрел №-RU17302000-221-1, Кызыл хоорайның мэриязы 2012 чылдың сентябрь 12-де берген.

Организациязы «Капитал тудуг эргелели» ААН.

Чарлал

2013 чылдың октябрь 19-та 11 шакта Тываның саарлыкчылар техникумунун сургуулдарының ада-ие хуралы болур.

Хуралга шупту ада-иелерниң ийдекейлиг киржирин диледи-вис.

Болур чери: Кызыл хоорай, Калинина кудумчузу, 1 «в», тел. 6-11-67.

ИЗВЕЩЕНИЕ О ПРОВЕДЕНИИ ОТКРЫТОГО АУКЦИОНА

1. Открытый аукцион проводит: отдел по управлению муниципальным имуществом и земельными отношениями администрации Тес-Хемского кожууна, с. Самагалтай, ул. А.Ч. Кунаа, 58, 1 этаж, каб. 102.

2. Основание для проведения открытого аукциона: постановление администрации Тес-Хемского кожууна от 26 февраля 2013 г. №149 «О проведении открытого аукциона по продаже земельных участков из земель, находящихся в муниципальной собственности».

№ пп	Предмет аукциона	Адрес земельного участка	Площадь, кв.м.	Кадастровый номер земельного участка	Начальная цена, руб.	Шаг аукциона, руб.	Задаток, руб.
1	Земельный участок, из земель населенных пунктов предназначенный для индивидуального жилищного строительства	Республика Тыва, Тес-Хемский район, с. Самагалтай, ул. А.Ч. Кунаа, д. 35 «а»	1000	12:0601039:262	14000	700	2800

3. Осмотр земельных участков производится с 10 по 28 октября 2013 г. С 10.00 до 17.00 ч.

4. Открытый аукцион состоится: 08 ноября 2013 года в 15.00 ч. по адресу Тес-Хемский кожуун, с. Самагалтай, ул. А.Ч. Кунаа, 58.

5. Заявки на участие в открытом аукционе принимаются организатором аукциона с момента опубликования данного извещения в рабочие дни с 9.00 до 17.00 часов (время местное) по адресу: Тес-Хемский кожуун, с. Самагалтай, ул. А.Ч. Кунаа, 58, 1 этаж, каб. 102, тел. для справок 83821-3-82, прием заявок завершается 08 ноября 2013 г. в 15.00 ч.

Организатор торгов — отдел по управлению муниципальным имуществом и земельными отношениями администрации Тес-Хемского кожууна.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз—2-40-77, культура килдизи — 2-17-09, көдээ ажыл-агый килдизи — 2-17-91, чагаа килдизи— 2-03-88, реклама килдизи — 8-923-383-87-88, очулга — 2-03-87, үлетпүр килдизи — 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-30-69. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 6839. Чагыг 118. Номерни парлагаче дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл. Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникацияларына хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика тарапы биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккэн. Херекчелери дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлагынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияга туржу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылар дыйнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.